

контексті сьогодення. Ці розбіжності не роблять авторські версії трактування образу князя Святослава менш привабливими, а навпаки є цікавими для сучасного читача.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в дослідженні наступних версій моделювання образу головного героя. Наприклад, багатообіцяючим виглядає питання специфіки інтерпретації постаті князя Святослава у різножанрових творах ХХ століття, з урахуванням нових досягнень вітчизняної історіографії зокрема в контексті його можливого християнства.

Література

1. Грушевський М. Історія України-Руси: в 11т., 12 кн. Київ: Наукова думка, 1991–2004.
2. Ільницький М. Людина в історії (Сучасний український історичний роман). Київ: Дніпро, 1989. 356 с.
3. Лепкий Б. Крутіж. Київ: Веселка, 1992. 390 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / Р. Гром'як, Ю. Ковалів та ін. Київ: Академія, 1997. 752 с.
5. Опільський Ю. Іду на вас. Ідоли пануть. Сумерк. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1958. 750 с.
6. Сиротюк М. Живий перегук епох і народів. Київ: Дніпро, 1981. 248 с.

Жижченко Л.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Боровиков М.

– студент II курсу українського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету

УДК 821.161.2-31. 09''19''

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ ВИХОВАННЯ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ Г. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА (на прикладі роману «Пан Халявський»)

Стаття присвячена аналізу жанрових особливостей та поетики роману «Пан Халявський». У розвідці висвітлено теоретичні засади жанру роману виховання та показано вплив структурних компонентів цього жанру на природу твору.

Ключові слова: роман виховання, характер, оповідач, проблематика, психологізм, композиція.

Жижченко Л.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Боровиков Н.

– студент II курсу українського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету

ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ РОМАНА ВОСПИТАНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ Г. КВИТКИ-ОСНОВЬЯНЕНКО (на примере романа «Пан Халявский»)

Статья посвящена анализу жанровых особенностей и поэтики романа «Пан Халявский». В исследовании освещены теоретические основы жанра романа воспитания и показано влияние структурных компонентов этого жанра на природу произведения.

Ключевые слова: роман воспитания, характер, рассказчик, проблематика, психологизм, композиция.

Zhizhchenko L.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

Borovikov N.

– Bachelor's Degree Programme Student, Department of Philology (Ukrainian Language), Donbas State Teachers' Training University

GENRE FEATURES OF THE NOVEL OF EDUCATION IN THE WORKS OF G. KVITKA-OSNOVYANENKO (by the example of the novel «Pan Halisvskiy»)

The article is devoted to the analysis of genre features and poetics of the novel «Pan Haljavsky». The study highlights the theoretical foundations of the genre of the upbringing novel and shows the influence of the structural components of this genre on the nature of the work.

Key words: upbringing novel, character, narrator, problems, psychologism, composition.

Постановка проблеми. Дослідники творчості Г. Квітки-Основ'яненка (Вербицька Є., Зубков С., Крутікова Н. Лімборський І., Походхіло М.), аналізуючи творчий доробок письменника, основну увагу зосереджували на стилі митця, особливостях зображення тогочасного побуту, на впливові ідей Просвітництва. Проте, жанрова природа роману «Пан Халявський» висвітлювалася недостатньо. Отже, актуальним є аналіз цього твору в світлі поетики роману виховання, яка достатньо вивчена М. Бахтіним.

Аналіз останніх досліджень. До останніх наукових розвідок про творчість Г. Квітки-Основ'яненка належать такі: Задорожна Л. «Семіотизація минулого в романі Г. Квітки-Основ'яненка «Пан Халявський»», Маслій І. «Образы еды в романе Г. Ф. Квитки-Основьяненко «Пан Халявский»», Маслій І. «Мастерство изображения повседневной жизни провинциального дворянства в творчестве Г. Ф. Квитки-Основьяненко и Н. В. Гоголя», Береза І. «Краща жінка – неписьменна? (рецепція давньоукраїнської традиції) та ін. У згаданих розвідках досліджується значення образу їжі та символічне його наповнення, розглядається гендерний аспект творів письменника, проводиться компаративний аналіз зображення життя у творах відомих письменників.

Мета статті: дослідити особливості впливу поетики роману виховання на жанрову своєрідність роману «Пан Халявський».

Завдання статті: визначити жанрові домінанти роману виховання; з'ясувати особливості оповідної манери твору; розкрити, які чинники

впливали на становлення характеру героїв.

Виклад основного матеріалу. Роман виховання, за визначенням М. Бахтіна, – «це роман, в ідейно-тематичний центр якого покладено процес формування особистості, образ людини у процесі становлення [6, с. 492]. Головною жанровою ознакою цього типу роману є трактування людського характеру. До прикметних ознак цього жанрового різновиду Юрій Попов зараховує стійку сюжетну схему з трьох складових частин: 1. Дитинство (іноді – родовід героя) та отроцтво; 2. Роки навчання і роки мандрів; 3. Самовизначення героя. Важливу роль у романі виховання відіграє речовий світ: інтер'єр, опис одягу, речей, їжі, які виконують не тільки конкретно-відображальну функцію, але є знаками певних життєвих настанов та цінностей [6, с. 494–495].

У романі «Пан Халявський» Квітка-Основ'яненко простежує історію життя родини відставного капітана Мирона Осиповича Халявського – представника дрібного дворянства. Із чисельної сім'ї детально оповідається про особистісне становлення трьох братів: Петруся, Павлуші та Трохима. Основні сюжетні акценти твору – це сімейне виховання, навчання, смерть батьків, доросле життя героїв. Як і в інших своїх творах Квітка-Основ'яненко використовує оповідь від першої особи. Наратор у творі – Трохим Халявський, молодший із трьох братів. Із позицій його світогляду читач дізнається про життя всієї родини. Трушко оповідач порівнює минуле та сучасне й віддає перевагу мудрому життєвому устрою минулих часів: «О благословенная старина! Не могу не похвалить тебя, как было все покойно и справедливо... Возвратишься ли ты? Грустно!» [5, с. 88]. Оповідач розмірковує на такі філософські теми, як: «просвещение», «образование», «вкус», «политика» та ін. Щоправда розуміє він ці поняття по-своєму. Так, під словом «воспитывали» оповідач, в силу свого обмеженого світобачення, має на увазі не що інше, як їжу: «Мы были воспитаны прекрасно: были такие брюханчики, пузанчики, что любо-весело на нас глядеть – настоящие бочоночки!» [5, с. 33].

У творі детально розповідається про дисципліни, учителів, стосунки між учнями та ін. Зазначимо, що батьки відіграли вирішальну роль для усвідомлення дітьми важливості освіти. Старші Халявські, маючи відповідні статки, жили безтурботно. Службових обов'язків вони не мали: «жили для того, чтобы есть» [5, с. 93]. Проте добробут у сім'ї насприяв злагоді стосунків: «Тут нам вынесут или орехов, или яблок, пастилы, повидла или чего-нибудь в этом роде и прикажут разделиться дружно, поровно и отнюдь не ссориться. Чего же так? Только лишь Петруся, как старший брат, начинает делить и откладывать свою часть, мы, подстаршие, в крик, что он несправедливо делит и для себя берет больше. Он нас не уважит, а мы – цап-царап! – и принялись хватать без счета и меры. Сестры и младшие дети, как обиженные в этом разделе, начнут кричать, плакать...» [5, с. 31] Така лінія поведінки, узаконена з

дитинства, буде витримана паничами і в юності, і в зрілі роки. Коли несподівано помирає Павлусь, братів це особливо не засмучує, бо при поділі майна по смерті батьків на одного буде менше. Показово, що тяжба за спадщину між Петрусем і Трушком триває більше восьми років.

У романі особливу увагу автор зосередив на процесі навчання та виховання дітей у сім'ї Халявських. Подружжя Халявських – Мирон Осипович та Фекла Зинов'ївна – відрізняються своїми поглядами, унаслідок чого не раз очіпок Фекли Зинов'ївни злітає з її голови. Батько не бажав, «чтобы мои дети росли дураками, и ничего не знали». Маменька вважала, що не для того вона народила дітей і «дала им такое отличное воспитание, чтобы они над книгами исчахли? Образумьтесь... не будьте детоубийцей, не губите мои утробы» [5, с. 34]. У батьківській конфронтації з питання освіти Трушко як материн улюбленець, свідомо займає позицію матері: «Какую пользу принесет учение? Когда и на что пригодятся науки? Для чего книги? Чтобы самому уснуть и усыпить других... Маменька моя правду говорит: ничто так человеку не нужно, как здоровье; Науки же – настоящие глисты» [5, с. 90]. Із часом така материнська настанова спотворює духовні основи особистості, руйнує здорові життєві принципи і, врешті, веде до моральної деградації дітей. А тому ні дячок, ні пан Тимофтей Книшевський, ні мос'є Ігнатій Галушкинський не могли жодним чином навчати молодих Халявських. У бажанні захистити своїх дітей від згубного впливу навчання, матінка, навіть, домовляється із дяком про відсутність покарання за нехтування навчанням. Свою домовленість жінка підкріплює подарунками. Поява в сім'ї вчителя Галушкинського ситуацію не змінює. Той швидко зрозумів, що чим більше він вихваляє своїх підопічних, тим більше матеріальних винагород одержує. Порожнечу заповнюють парубоцькі розваги, комічні інтермедії, які повторювались дуже часто. В іронічному світлі автор говорить про досягнення братів Халявських. Так, схильністю до розмірковування визнавався Петрусь: «Так Петруся, принявшись умствовать, находил в грамматике неполноту и полагал, что нужно добавить еще одну часть речи: брань – так он витийствовал и принялся в примерах высчитывать все возможные брани и ругательства, нарицательные и положительные». Із часом Галушкинський своєю поведінкою уподібнюється паничам Халявським. Так учні вистежують, що їхній учитель відвідує «храм радостей» та забавляється там з дівчатами. Уважаючи себе дорослими, Петрусь, Павлусь, Трохимко забезпечують собі повноправну участь у забавах, шантажуючи свого вчителя. Унаслідок цього учитель «вместо наставника стал совершенно подчинён нам» і, вже з відома учителя, учні вдавалися до злодійства, обману, підступів.

Наступна сходинка навчання (училища в місті) пов'язана з цілковито новим часопростором. На відмінну від домашнього навчання,

до якого призвичаїлись брати, у місті їх очікують нові стосунки з учителями. Наставник Галушкинський, знаючи це, дає хлопцям таку пораду: «Вашици, не забывайте, что начальник есть все, а вы – ничто» [5, с. 85]. Але й цього разу дбайлива матінка убезпечує синів. Вона послала начальнику училища подарунки, від кількості обсягу яких залежало, у який клас запишуть хлопців. Курс навчання, за висловом Трушка, значно б скоротився, якщо б батьки прислали начальнику «отменной грушовки, славящейся во всем околотке. Нас бы признали прямо философами, а через то сократили бы курс учения нашего» [5, с. 76].

За логікою життя, у братів мала б змінитися система морально-етичних цінностей, але наука зовсім не вплинула на братів. Їхні характери не зазнали жодної еволюції. Петрусь залишається войовничою натурою «горяч, вспылчив, за безделицу, кого бы ни было, тот час по мордасу – и выходил на кулаки [5, с. 96]. Павлусь – підступний, а Трушко вкотре проявляє життєву пасивність та характерологічну аморфність. Витоки такого світобачення, очевидно, криються як в духовній атмосфері середовища, так і в батьківсько-материнській педагогіці. Уважно аналізуючи умови виховання, зазначимо, що серед людей, які оточували героїв у період їхнього особистісного становлення, не помічаємо жодного позитивного персонажа, жодної людини, яка б була носієм тверезого глузду, тому Трушко й постає носієм характерологічних рис ярмаркового дурня.

Т. Дмитренко, аналізуючи функції комічного у творчості Г. Квітки-Основ'яненка, слушно зауважує що низка чоловічих персонажів, створених письменником, позначена стереотипом ярмаркового дурня. За цим персонажем закріпилася функція демонструвати людину в кривому дзеркалі її недоліків. Стереотип дурня втілював такі вади людської натури, як: лінощі, жадібність, заздрощі, глупоту. Примітивно-утилітарний його світ пов'язаний із задоволенням потреб у їжі та сні. Цей народний сміховий тип у прозі Квітки постає уособленням нерозвиненої свідомості, простакуватості [1, с. 52]. Трушко Халявський, як і його фольклорний тип, не здатен адекватно сприймати дійсність. Він живе за особливими законами. Не вдається до аналізу й самоаналізу, цей і відділяє його стіною непорозуміння з навколишнім світом. Звідси довірливість до всього, яка приносить йому стільки неприємностей у дорослий період його життя. Якщо б не смерть матері, Трушко за її настановою одружився б з Тетясею і в точності відтворив би модель батьківської сім'ї, бо Тетяся своїм характером схожа була на матір героя. Очевидно, Трушко був би задоволений таким станом речей, але доля внесла свої корективи. Помирає Павлусь, ідуть із життя батьки, Трушко примусово потрапляє на військову службу. Швидко повернувшись додому він, нарешті, починає самостійне життя: «приведа себя и домашнее хозяйство в устройство, я начал жить покойно... разумеется, что время для еды у меня не пропадало даром» [5, с. 142].

Дедалі виразніше постає й думка про одруження. Ідеал жінки в Трушка старосвітський: «...девка полная, крупная, ядреная, кровь как не брызнет из щек... в прочих же достоинствах разумелось недвижимое имущество... А умна ли, или добра сама и какую душу и сердце имеет – об этом никто не заботился...» [5, с. 143]. Збираючись одружитись (а він освідчувався сімнадцять разів), Трушко складав список навколишніх дівчат, розташувавши їх «по количеству и качеству их достоинства». Герой переконаний, що «Ум в супружестве для жены не нужен: это аксиома. Если и случилось бы жене иметь частичку его, она должна его гасить и нигде не показывать; иначе к чему ей муж, когда она может рассуждать» [5, с. 143].

Вагоме місце у творі займає поділ батьківського спадку між братами. Саме тому Трушко і потрапляє до Петербургу. У тексті роману чітко простежується опозиція «провінція – Петербург». Архетип ярмаркового дурня в характері Трушка виявляється в петербургському топосі. Провінція пов'язана з природністю, щирістю. Петербург – зі штучністю, обманом, зверхністю. Потрапивши до столиці, герой страждає від власної довірливості. Все, що з ним відбувається, він сприймає як неминучу закономірність. Орієнтуючись у всьому на власне «я», він, стикаючись з обманом, не розуміє цього. Сміх викликає комічна невідповідність пихатості Трушка й справжніх намірів людей (перукаря, шевця, багатодітної матері, ошуканої дівчини та ін.), які, звертаючись до нього з різними пропозиціями, намагалися взяти більше грошей, а ніж йому догодити. Так, до нього приїхала вдова й попросила про матеріальну допомогу. При цьому вона завірила Трушка, що добре знає його благородство «и поспешила прибегнуть к вашему сострадательному сердцу... Я облегчил её бедствие: плакал сам, утёр слезы ей и малютки пошли мною довольны» [5, с. 69]. По допомогу до героя звертається й ошукана дівчина, переконавши, що він відомий своїми благородними справами «во всех концах вселенной (каково? Вселенная знает обо мне!)... И она не раскаялась, что прибегнула ко мне...» [5, с. 163].

Ситуації абсурду супроводжують Трушка в столиці постійно, проте він не усвідомлює їх. Пізніше він все ж таки зрозуміє, що Петербург – хитре місто, яке любить гроші, проте жодних змін у його свідомості не відбувається. Він продовжує довіряти шахраєві Афанасію Горб-Маявецькому. Той за вісім років, займаючись справами його спадщини, збагачується. Хитрістю він схиляє Трушка одружитись на його донці, переписавши на неї частину свого спадку. Повагою у своїй сім'ї герой не користувався, а його діти, орієнтуючись лише на меркантильні цінності, батька сприймали як джерело матеріальних благ.

Висновки. Отже, у романі «Пан Халявський» Г. Квітка-Основ'яненко показує, як байдуже ставлення до морально-етичних основ буття веде до деградації особистості.

Література

1. Дмитренко Т. Функції комічного у творчості Григорія Федоровича Квітки

Основ'яненко. *Радянське літературознавство*. 1986. № 10. С. 50–58.

2. Єфремов С. Григорій Квітка. *Історія українського письменства*: у 2 т. Мюнхен, 1989. Т. 1. С. 407–423.

3. Зеров М. Григорій Квітка-Основ'яненко. *Твори*: у 2 т. Київ: Дніпро, 1990. Т. 2. С. 52–64.

4. Зубков С. Григорій Квітка-Основ'яненко. *Життя і творчість*. Київ: Дніпро, 1978. 368 с.

5. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Пан Халявський. *Збір. тв.*: у 2 т. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 2. С. 5–228.

6. Попов Ю. Роман виховання. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці: Золоті литаври, 2001. С. 492–495.

Бондаренко Г.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Шеєрова М.

– учитель вищої кваліфікаційної категорії, заступник директора з навчально-виховної роботи Олексієво-Дружківської загальноосвітньої санаторної школи-інтернату № 13
I–III ступенів Донецької обласної ради

УДК 821.161.2-313.1.09''19''

СМІХ ОСТАПА ВИШНІ – ЗБРОЯ САТИРИ У БОРОТЬБІ З ТЕМНОТОЮ ТА ВІДСТАЛІСТЮ

У статті розкрито основні засоби гумору і сатири у творах Остапа Вишні. Проаналізовано творчість митця різного періоду, у яких зазначено різноплановість тематики, де Остап Вишня поетизує кмітливість, мудрість українського народу, показує невичерпні джерела народного гумору. Багато уваги в гуморесках приділено національному питанню.

У циклі творів Остап Вишня змальовує природу як джерело творчого натхнення. Усмішки сатирика гармонійно й сильно пронизані життєрадісним гумором і почуттям патріотизму. Мисливська лексика вжита в переносному значенні, що й надавало його творам гумористичного спрямування. Комізм досягається не лише за допомогою гіперболи, сміх вибухає і від десятирядної “достовірної інформації”. Багатозначні слова, синоніми, каламбури, авторські неологізми, контрастні новоутворені слова, несумісні метафори та метонімії, гумористично забарвлені власні назви відрізняють твори Остапа Вишні від творів інших письменників. Національний стиль гумору Остапа Вишні зумовлюється використанням українських комічних традицій, які митець черпав насамперед з фольклору.

У творчості Остапа Вишні порушено численні проблеми, що їх висувало на порядок денний народне життя. Змальовуючи життя людей і природи, письменнику притаманні художньо-філософські роздуми про єдність буття природи й окремого людського “я”.

Ключові слова: гумор, сатира, комізм, гуморески, національний стиль гумору, життєрадісність творів, патріотизм.

Бондаренко Г.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета